

Adatlap¹ témahirdetési javaslatához a Csonka Pál Doktori Iskola Tanácsa részére

Témavezető² neve: Marótzky Katalin
e-mail címe³: marotzy@gmail.com

Téma címe (magyar és angol nyelven):
Közigazgatási épületek a dualizmus korában
Public Buildings for the State in Hungary between 1867 – 1914

A téma rövid leírása⁴ (magyar és angol nyelven):

A kiegyezés után kialakult állami közigazgatás rendszere a dualizmus korában szinte változatlan formában működött az első világháborúig. A minisztériumok mellett a törvényhatóságoknak két csoportja működött: a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok, mellettük a további rendezett tanácsú városok és a községek adták a végrehajtóhatalom pilléreit. A szilárd államigazgatási rendszer mellett – a kiegyezés által is elősegített – gazdasági konjunktúra törvényszerűen indukálta az állami építkezéseket. A lassan egyre polgárabbá formálódó társadalmi körülmények közt a nagy, reprezentatív középületek tervezésére – a Magyar Mérnök- és Építészegylet folyamatos nyomásgyakorlásának eredményeként is –, elterjedtek az építészeti pályázatok, de a közigazgatási épületek tervezésére a megbízások nagyobb részét közvetlenül kapták az építészek. A korszakban épült fel a Parlament, több minisztériumi épület és számos vármegye-, város- és községháza. A kutatás feladata ezen épületcsoport történetének mélyebb megismerése és az építészeti tendenciák feltárása az első világháborúig. Vizsgálandó a stílus kérdése a korahistorizmustól a stíluskeverő historizmuson át a századfordulás mozgalmakig, elemzendők a telepítés, tömegformálás, téralakítás – gyakran stílusfüggetlen – tendenciái.

After the Austro-Hungarian Compromise the state establishment worked as a stable system until World War I. Beside the ministries the counties and the municipalities formed the executive power. The immovable system of the Austro-Hungarian dual monarchy state-system and the economical prosperity induced the state building operations. The society became more and more civilian thus the architectural competitions spread widely. This process was favoured by the Association of Hungarian Engineers and Architects. Despite this course many of the design-commissions arrived to the architects directly.

¹ Az adatlapot egy példányban *kinyomtatva és aláírva* a Szilárdságtani Tanszék titkárságára, *elektronikus változatban* pedig a Doktori Iskola titkárának (B.Kóródy Anna, korody@eik.bme.hu) kell eljuttatni. A témahirdetés elfogadása esetén az adatlap felkerül a Csonka Pál Doktori Iskola (<http://www.szt.bme.hu/index.php/oktatas/csonka-pál-doktori-iskola>), a témahirdetés rövid leírása pedig az Országos Doktori Tanács (<http://www.doktori.hu/>) honlapjára.

² A témahirdetés elfogadása automatikusan a témavezető akkreditációját is jelenti az azévi felvételi eljáráshoz.

³ Kérjük, olyan elérhetőséget adjon meg, ahová biztonsággal küldhetünk hivatalos értesítéseket.

⁴ A téma rövid leírása (szóközökkel) 1000-3000 leütés hosszú. A jelentkező hallgatókat bővebben tájékoztató változatot, (mely a téma fent megadott releváns nemzetközi irodalmára tételesen hivatkozik) kérjük a mellékletben megadni.

The Hungarian Parliament, many county-halls and municipality-halls were built in this era. The objective of the study is to make a deeper historical research on this topic. The question of the style, from the early historicism through the late historicism to the architectural movements at the turn of the century should be evaluated, just like the location, the mass shaping and the functional system of the buildings.

A **téma** meghatározó irodalma⁵:

- *A magyar művészet a 19. században – Építészet és iparművészet.* szerk.: Sisa József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris, Budapest, 2013.
- *A modernizmus kezdetei Közép-Európa építészetében.* szerk.: Keserü Katalin, Haba Péter. Ernst Múzeum, Budapest, 2005.
- Petravich András: Megyeházák. Városházák. In: *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon.* szerk.: Császár László. Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest, 1995. 105–122.
- *Az ország háza. Buda-pesti ország-háza tervek 1784–1884.* szerk.: Gábor Eszter, Verő Mária, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2000. pp. 228-264., 394-408.
- Pilkhoffer Mónika: A városháza tervpályázatai (1887–1903) In: *Pécsi Szemle.* 5 (2002) 1. 44–62.
- *A historizmus művészete Magyarországon.* szerk.: Zádor Anna. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1993.

A **téma** hazai és nemzetközi folyóiratai⁶:

- Építés- Építésztudomány (Scopus)
- Periodica Polytechnica Architecture (Iconda)
- Ars Hungarica
- Acta Hungariae Artium (WoS)
- Centropa - a journal of central european architecture and related arts
- Zeitschrift für Kunstgeschichte (WoS)
- Architectura-Zeitschrift für Geschichte der Baukunst (WoS)
- Architektura and Urbanismus (Scopus)
- RIHA Journal of the International Association of Research Institutes in the History of Art (WoS)

A **témavezető** fenti folyóiratokban megjelent 5 közleménye:

- Székely Márton, Marótyz Katalin: A pályázat mint jelenség a késő historizáló építészet korában. In: *Építés- Építésztudomány.* 46. (2018) 1–2. 93–117.
- Székely Márton, Marótyz Katalin: Imre Steindl's neo-gothic approach in the Hungarian design competitions of the 1870's. In: *Architektura and Urbanismus.* 50 (2016) 1–2. 92–103.
- Székely Márton, Marótyz Katalin: Design Competition for the Fonciere palace, Andrassy Avenue, Budapest: A Pivotal Moment. In: *Periodica Polytechnica Architecture.* 46 (2015) 1. 29 –37.
- Marótyz Katalin: Ybl Miklós és az építészeti közélet – pályázatok a Magyar Mérnök-és Építészegyletben. In: *Ars Hungarica.* 40 (2014) 4. 489–496.

⁵ Minimum 5, maximum 10 cikket vagy monográfiát kérünk felsorolni, amik között feltétlenül szerepelnie kell a legfrissebb, legismertebb eredményeknek.

⁶ Minimum 5, maximum 10 folyóirat megadását kérjük, melyek között feltétlenül szerepelnie kell a PhD fokozatszerzés szempontjából elengedhetetlen (Scopus és/vagy Sci illetve Iconda) minősítésű idegen nyelvű folyóiratoknak is. Kérjük, ezeket a periodikákat a felsorolásban jelöljék meg.

- Marótyz Katalin: Wéber Antal könyvtára: adalék a XIX. századi magyar építészeti szakirodalom kutatásához. In: *Építés-Építészettudomány*. 34 (2006) 1–2. 87–112.

- Székely Márton, Marótyz Katalin: The selected competition of the New York Life Insurance Company building in Budapest - A late 19th century international design competition in Central Europe. In: *RIHA Journal of the International Association of Research Institutes in the History of Art*. (lektorálás alatt)

A **témavezető** utóbbi tíz évben megjelent 5 legfontosabb publikációja:

- Marótyz Katalin: Diescher József építészeti terveinek áttekintése. In: Diescher József: *Építészet és mesterség*. szerk.: Hidvégi Violetta, Marótyz Katalin Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2016. 35–48.

- Halmos Balázs, Marótyz Katalin: *Műemlék, rajz, kutatás - Monument, drawing, research: A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének felmérései és kutatásai a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyházon 2000–2013 - Surveys, explorations and research by Budapest University of Technology and Economics, Department for History of Architecture and of Monuments regarding the Saint Michael's Cathedral of Alba Iulia 2000-2013*. Budapest, BME OMIKK, 2015.

- Marótyz Katalin: Villa Architecture from the Beginning of the 19th Century to the Turn of the Century

In: *Great villas of Hungary*. szerk.: Puhl Antal. Prague, Foibos Bohemia, 2013. 32–96.

- Marótyz Katalin, Halmos Balázs: Észrevételek a gyulafehérvári székesegyház szentélyének felmérése nyomán

In: *A gyulafehérvári székesegyház főszentélye*. szerk.: Papp Szilárd. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2012. 43–58.

- Marótyz Katalin: *Wéber Antal építészete a magyar historizmusban*. Budapest, Terc, 2009.

A **témavezető** eddigi doktoranduszai⁷:

(név/felvétel éve/abszolutórium megszerzésének éve/PhD fokozat éve)

- Székely Márton 2014/2017 (PhD folyamatindítás 2017)

- Németh Nóra 2017

Melléklet: a téma bővebb leírása (magyar és angol⁸ nyelven)

Budapest, 2018. február 27.

Marótyz Katalin

⁷ Kérjük, a témavezetési tevékenységre vonatkozó adatokat abban az esetben is adja meg, ha témavezetőként a DI már korábban akkreditálta.

⁸ A téma bővebb leírása angol nyelven csak akkor szükséges, ha a témavezető vállalja külföldi hallgató fogadását.

Közigazgatási épületek a dualizmus korában

Témahirdetési javaslat a Csonka Pál Doktori Iskola Tanácsa részére

A kiegyezés után kialakult állami közigazgatás rendszere a dualizmus korában szinte változatlan formában működött az első világháborúig. A minisztériumok mellett⁹ a törvényhatóságoknak két csoportja működött: a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok,¹⁰ mellettük a további rendezett tanácsú városok¹¹ és a községek¹² adták a végrehajtóhatalom pilléreit.¹³ A szilárd államigazgatási rendszer mellett – a kiegyezés által is elősegített – gazdasági konjunktúra törvényszerűen indukálta az állami építkezéseket.

A lassan egyre polgárabbá formálódó társadalmi körülmények közt a nagy, reprezentatív középületek tervezésére – a Magyar Mérnök- és Építészegylet folyamatos nyomásgyakorlásának eredményeként is –, elterjedtek az építészeti pályázatok, de a közigazgatási épületek tervezésére a megbízások nagyobb részét közvetlenül kapták az építészek. Mint a magyar állam legfontosabb épülete, a Parlament létesítése ebből a szempontból mindenképpen irányadó lehetett. Az igény egy állandó országház-épületre már tárgyalt korszakunk előtt felmerült, 1844-ben nemzetközi tervversenyt hirdettek. Ugyan az 1848–49-es forradalom és szabadságharc egy időre margóra tette a kérdést, de 1861-ben ismét – ebben az esetben meghívásos – pályázat segítségével keresték az ideiglenes képviselőház tervezőjét. Ybl Miklós épülete rekordgyorsasággal el is készült, de nem jelenthetett hosszú távú megoldást a törvényhozás elhelyezésére. Amikor a feltételek megengedték az állandó Országház épületére 1883-ban nyílt, nemzetközi tervpályázatot írtak ki és a nyertes, Steindl Imre elképzelései alapján megépült Parlamentünk.¹⁴

A közigazgatás különböző szintjein – a községházak, városházak, vármegyeházak,¹⁵ és minisztériumok építésénél – a következő előzetes eredmények mentén indulhat el a doktori kutatómunka.¹⁶ Már ismert, hogy ezen épülettípusok esetében mennyire alkalmazták a pályáztatás rendszerét¹⁷ és néhány átfogó építészeti tendenciát is felvázolt a szakirodalom.

⁹ A 48-as elképzelések alapján kialakuló rendszer nyolc magyar minisztériumból állt: a király személye körüli, a belügyi, a pénzügyi, a vallás és közoktatásügyi, az igazságügyi, a honvédelmi, a közmunka- és közlekedésügyi és a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium. Ehhez még 1868-ban a magyar-horvát kiegyezés nyomán az önálló horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli minisztérium csatlakozott. 1889-ben részleges tevékenységi kör átcsoportosítást hajtottak végre, de 1917-ig nagyobb változtatás nem történt. (1848. III. tc. független magyar felelős minisztérium alakításáról, 1867. évi X. tc. az 1847/8. évi IV. törvénycikk 6. §-ának módosításáról, 1889. évi XVIII. tc. az 1847/8. évi III. tc. 14. §-ának módosításáról, 1917. évi XI. tc. a magyar felelős miniszterek számának ideiglenes felemeléséről)

¹⁰ 1870. évi XLII. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről, 1886. évi XXI. tc. a törvényhatóságokról

¹¹ 1870. évi XLII. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről

¹² 1871. évi XVIII. tc. a községek rendezéséről, 1886. évi XXII. tc. a községekről

¹³ A boldog békeidők állam-berendezkedésének és gazdaságának működéséről részletesen: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2005. 17–41.

¹⁴ Részletesen: Verő Mária – Gábor Eszter (szerk.): *Az ország háza: Buda-Pesti Országháza-tervek 1784–1884*. Szépművészeti Múzeum, Budapest 2000.

¹⁵ Az épülettípusok átfogó bemutatása: Sisa József: Városházák és megyeházák. In: *A magyar művészet a 19. században – Építészeti és iparművészet*. szerk.: Sisa József. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris, Budapest, 2013. 90–94., 466–470., Petravich András: Megyeházák. Városházák. In: *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. szerk.: Császár László. Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest, 1995. 105–122.

¹⁶ Az előzetes eredmények bővebb összefoglalása: Székely Márton, Maróty Katalin: Magyar közigazgatási épületek pályázatai a dualizmus korában – a Földművelésügyi Minisztérium 1907-es átépítési tervpályázata. In: *Építés-Építészettudomány*. (előkészületben)

¹⁷ Az építészeti tervpályázatokra vonatkozó adatok – a korabeli szakajtó elemzésével – készített adatbázis alapján. Az 1891–1917 közötti adatokról részletesen: In: *Építés-Építészettudomány*. 46. (2018) 1–2. 93–117.

Előzetes eredmények és kutatási feladatok – közvetlen megbízások és az építészeti pályázatok¹⁸

A nagy múltú magyarországi megyékben, már a XVIII. század második harmadától majd nagyobb számban – a kis- és középnemesség politikai erősödésével összhangban – a reformkorban számos megyeház épült. A dualizmus időszakában így a vármegyék körülbelül felében volt szükség új épületre, elsősorban a keleti országrészben és természetesen sor került átalakításokra is. Az építészeti feladatokra több mint tucatnyi alkalommal írtak ki pályázatot, közülük nyolc sikerrel zárult.

Korszakunkban a másfélszáznál is több rendezett tanácsú város közül mintegy hatvan írt ki pályázatot városháza építésére – az 1880-as évektől folyamatosan –, az eljárások harmada bizonyosan sikeres volt. Az adatok arra utalnak, hogy a pályáztatás – a fontos építészeti feladatok megoldására – a közigazgatási épületek tekintetében kifejezetten jelentős volt. És talán meglepőnek tűnhet, de harminc község is pályázat kiírására határozta el magát többségükben a század fordulója után. Az elkészült községházak építészeti kialakításukban a városok mintáját igyekeztek követni, a méret, a kialakítás és a reprezentáció tekintetében, legtöbbször később hamarosan városi rangot is kapott. Elsődleges tennivaló a hiányzó történeti adatok feltárása – könyvtári és levéltári kutatás segítségével – az építkezések volumenére, a tervezőkre és a körülményekre vonatkozóan. Az érintett épülettípusokba tartozó emlékek dualizmus-kori száma várhatóan igen magas lesz, így a doktori kutatás első szakasza után feladat a téma szűkítése épülettípus, korszak, vagy régió szerint.

Előzetes eredmények és kutatási feladatok – építészeti tendenciák

A közigazgatási épületek alapvetően hasonló építészeti tendenciákat mutatnak. Az általában emeleti gyűlésterem és a főlépcsőház adták a reprezentatív térsor legfontosabb elemeit, ehhez alkalmanként kisebb tanácsterem, vagy a közlekedési rendszerhez előcsarnok és kocsiáthajtó tartozott. Utóbbi elem, külön tömegként csatolva, vagy a középrizalit alá szervezve, azon helyek kivételével, ahol a telepítés nem engedte meg, állandó maradt a tárgyalt korszak végéig. Az ellátott feladatok tekintetében ugyan folyamatos bővülés tanúi lehetünk, a hivatali helyiségeket jellegzetesen oldalfolyosós alaprajzi rendszerbe illesztették, a térszervezésben azonban a különböző funkcionális elemek kapcsolása és kialakítása nem tér el jelentősen.

A megye-, város- és községházak a települések központjait meghatározó épületeknek épültek, a helyi közönség kiemelt figyelme mellett, a progresszió és a lokális büszkeség kifejeződéseként is. Természetesen ezt – a korabeli szóhasználat szerint „emlékszerűsége” vonatkozó – igényt fejezte ki a tömegalakítás is, melynek elsődleges eszköze a határozott középrizalit volt. Ennek egyértelmű előzménye a klasszicista portikusz – melynek formai leszármazottjai a minisztériumi épületeknél is meghatározók –, kompozíciójukat azonban a korai példáknál minden bizonnyal befolyásolta a Magyar Tudományos Akadémia palotájának kialakítása is.¹⁹ A szóban forgó épületek építésére jellemzően az 1880-as évektől kezdve került sor, így az épülettömegek formálásában egyre erősebben a késő-historizmus tendenciái érvényesülnek.²⁰ Sarokrizalitek, bontott tetőformák és változatos tornyok teszik változatossá az építészeti összképet.

¹⁸ Az építészeti pályázatokkal kapcsolatos adatbázis a doktorandusz rendelkezésére áll a kutatás megkezdéséhez.

¹⁹ Winkler Gábor: Az MTA Székház – mint műemlék. In: *Építés-Építészettudomány*. 43 (2015) 3–4. 169–180.

²⁰ A folyamatról részletesen: Winkler Gábor: Városépítészet a historizmusban. In: *A historizmus művészete Magyarországon: művészettörténeti tanulmányok*. szerk.: Zádor Anna. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1993. 31–48.

A stíluskérdést tekintve a korai szigorúbb neoreneszánsz után a jellemzően a klasszikus alaktan mintáit szabadabban alkalmazó neobarokk jellegű tervek kerültek túlsúlyba. A neogótika, noha a Friedrich von Schmidt által tervezett bécsi városháza akár iránymutatóként is szolgálhatott volna –talán épp az osztrák minta miatt –, nem nyert teret Magyarországon.²¹ Úgy tűnik, hogy a röviden ismertetett trendek a századfordulós mozgalmak megjelenésével sem tűntek el.

A leendő doktorandusz feladata ezeket az általános tendenciákat árnyalni, megkeresni az esetleges kulcsemlékeket, melyek hatása országosan, vagy lokálisan meghatározó. A feltárt források jellege alapján eldöntendő a kutatás elemzési fókuszja; a témakör vizsgálatához a releváns szempontok kiválasztása.

Előzetes eredmények és kutatási feladatok – építészek

A közigazgatási épületek történetének első időszakában Makay Endre látszik a legsikeresebbnek, aki ugyan a fővárosban leginkább csak átalakítási- és építőmesteri megbízásokhoz jutott,²² de elnyerte a Csongrád vármegye székházára kiírt tervversenyt²³ és négy városháza pályázaton is sikerrel szerepelt. Eddig ismert²⁴ pályáivé jól szemlélteti, hogy az építészeti tervpályázat a közvetlen megbízáshoz nehezen jutó, tehetséges tervezők számára milyen lehetőségeket rejtett. Erre talán még látványosabb példa Alpár Ignác pályája.²⁵ Az 1880-as évek közepétől egy évtizeden keresztül a közigazgatási épületek tervezői közül a legsikeresebb volt. Gyakorlott pályázóként²⁶ és a megbízót, annak megelégedésére kiszolgáló tervezőként számára ezek a munkák számos újabb közvetlen megbízást jelentettek.

A kecskeméti városháza 1890-es pályázata adta a lehetőséget Lechner Ödönnek, hogy korábban csak terveken²⁷ próbálgatott magyaros stílusát első alkalommal monumentális épület formájába önthette. 1896-ban a kecskeméti formákat részben ismétlő terveket készített Szabadka városának székházára, az épület azonban követői – Komor Marcell és Jakab Dezső – 1909-es pályázati nyertes terve szerint épült meg, csakúgy, mint a marosvásárhelyi megyeháza. Az ő munkásságukban – egy haladó szemléletet képviselő fiatalabb generáció tagjaiként – a pályázást már a nagyobb léptékű tervezési megbízások elnyerésének elsődleges eszközeként láthatjuk;²⁸

²¹ A pesti új városháza építésénél ugyan Steindl Imre többször is kísérletet tett gótizáló terv megvalósítására, végül nem járt sikerrel. (Székely Márton, Maróty Katalin: Imre Steindl's neo-gothic approach in the Hungarian design competitions of the 1870's. In: *Architektúra & Urbanismus*. 50 (2016) 1–2. 92–103.)

²² Nagyobb fővárosi munkájaként a Döbrentei utcai Bertényi-féle bérház – amit később Wekerle-házként is emlegettek –ismert. (BFL - XV.17.d.329 - 6240, 1-4. f.)

²³ A szentesi vármegyeháza tervei szerint meg is épült. (VL 3 (1882) 46. 1.) A brassói megyeházára benyújtott tevének modelljével az 1879-es székesfehérvári országos kiállításon szerepelt is. Farbakyné Deklava Lilla: Ybl Miklós szerepe az 1879. évi székesfehérvári országos kiállításon. In: *Ars Hungarica*. 40 (2014) 4. 506.

²⁴ A közigazgatási épületek tervversenyin kívül első díjat nyert a Selmei Erdőakadémia és a Pozsonyi vásárcsarnok pályázatain is. Utóbbi terveit a Magyar Pályázatok közölte is. (MP 1 (1904) 11.)

²⁵ Rosch Gábor: *Alpár Ignác építészete*. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2005., Maróty Kata: 150 éve született Alpár Ignác. In: *Architectura Hungariae*. 7 (2005) 1. Hajós György, Kubinszky Mihály, Vámosy Ferenc: *Alpár Ignác élete és munkássága*. Budapest, ÉTK, 2005.

²⁶ Talán legsikeresebb pályanyertes tervei a Tőzsdepalota és az Osztrák-Magyar Bank épületére készültek. (Németh Nóra – Maróty Katalin: Stíluskérdések a századfordulón – Két építészeti pályázat háttere. In: *Építés – Építészettudomány*. 41 (2013) 3–4. 253–270.)

²⁷ Gerle János: *Lechner Ödön*. Holnap Kiadó, Budapest, 2003., Sisa József: *Az alkotó géniusza*. Iparművészeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2014. a stílus kérdéséről: Sisa József: The Role of the Berlin Bauakademie in the Training of Ödön Lechner and Other Hungarian Architects, and the Limitations and Opportunities of Historicism. In: *Ödön Lechner in Context – Studies of the international conference on the occasion of the 100th anniversary of Ödön Lechner's death*. edit.: Zsombor Jékely, Museum of Applied Arts Budapest, 2015. 167–176.

²⁸ Várallyai Réka: *Komor Marcell – Jakab Dezső*. Holnap Kiadó, Budapest, 2006.

indultak a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1904-ben és a bécsi Hadügyminisztérium 1907-ben kiírt pályázatán is.
A kutatás feladata lehet – a témaszűkítés függvényében – az említett és további építészegyeniségek munkájának alaposabb feltárása és elemzése.

Budapest, 2018. február 27.

Maróty Katalin